

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การดำเนินการวิจัยเรื่อง ศฤงคารรสในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ผู้วิจัยได้ศึกษาศฤงคารรสในวรรณคดีของไทยเรื่องพระอภัยมณี จำนวน 64 ตอน สามารถนำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูล จากการศึกษาศฤงคารรสในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ดังนี้

การศึกษาศฤงคารรสในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี จำนวนทั้งสิ้น 64 ตอน โดยยึดตามแนวคิดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตและบาลี ของ กุสุมา รักษมณี(2549) ได้กล่าวไว้ว่า ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากความรัก 2 ประเภท คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัมภวะ) และความรักของผู้ที่พลัดพรากจากกัน (วิประลัมภะ) ความรักที่เกิดขึ้นในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีที่ได้จากการศึกษานั้นปรากฏความรักขึ้นหลายรูปแบบซึ่งสามารถนำเสนอได้ดังนี้

ตอนที่ 1 พระอภัยมณีกับศรีสุวรรณเรียนวิชา

ในตอนนี้อกล่าวถึงความรักของบิดามารดาที่มีต่อบุตร คือทำวสุทัศน์และนางปทุมเกสร ทั้งสองพระองค์ได้สั่งสอนพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาหาความรู้ที่ต่างบ้านต่างเมือง

กล่าวถึงความรักของบุตรที่มีต่อบิดามารดา คือ พระอภัยมณีและศรีสุวรรณเมื่อเดินทางออกจากบ้านเมืองมา ในขณะที่เดินทางกลางป่าเขา ตกเวลาตอนกลางคืนก็คิดถึงบิดามารดาว่าจะสุขสบายหรือไม่

ตอนที่ 2 นางผีเสื้อลักพระอภัยมณี

ในตอนนี้อกล่าวถึงความรักของหนุ่มสาว คือนางผีเสื้อสมุทรที่หลงรักพระอภัยมณีตั้งแต่ครั้งแรกที่ได้ยินเสียงปี่ของพระอภัยมณี แล้วเมื่อได้เห็นรูปโฉมของพระอภัยมณีนางยิ่งหลงใหลจนถึงกับลักพาตัวพระอภัยมณีลงไปในถ้ำได้น้ำ ความรักของนางผีเสื้อสมุทรเป็นรักเพียงข้างเดียว ทั้งที่รู้ตัวเองว่าเป็นยักษ์แต่ก็แปลงกายให้เป็นผู้หญิงที่สวยงาม จนพระอภัยมณียอมเป็นสามีและอยู่กับนางผีเสื้อสมุทรที่แปลงกายเป็นผู้หญิงสวยงามเป็นเวลาหลายปีจนมีบุตรชาย 1 คน ชื่อว่าสินสมุทร

ตอนที่ 3 ศรีสุวรรณเข้าเมืองรมจักร

ในตอนนี้อกล่าวถึงความรักระหว่างพี่น้องที่พลัดพรากจากกันกลางทางของศรีสุวรรณและพระอภัยมณี เมื่อศรีสุวรรณรู้ว่าพระอภัยมณีหายตัวไปก็ร้องไห้ฟูมฟายเสียใจจนสิ้นสติ เพราะศรีสุวรรณยึดพระอภัยมณีเป็นที่พึ่งสุดท้ายในชีวิต ตั้งแต่ออกจากกรุงรัตนมาที่อยู่กันสองคนพี่น้องมาตลอด การที่พระอภัยมณีหายไปทำให้ศรีสุวรรณเสียใจเป็นอย่างมาก

ตอนที่ 4 ศรีสุวรรณพบนางเกษรา

ในตอนนี้อกล่าวถึงความรักของหนุ่มสาว ระหว่างศรีสุวรรณกับนางเกษรา ที่เป็นความรักแบบรักแรกพบ เมื่อพบหน้าก็เกิดความพิศวงจะขาดใจ เมื่อนางเกษราเดินลับไปที่พยายามเลหา นั่งกอดเข้าเสร้าน้อยเพราะคิดถึงนางเกษรา เกิดความรู้สึกรื้อนรอนอยากพบหน้าจนไม่เป็นอันทำอะไร

ตอนที่ 5 ศรีสุวรรณเกี่ยวนางเกษรา

ในตอนนี้อกล่าวถึงความรักของหนุ่มสาว คือนางเกษราหลังจากที่ได้พบเจอกับศรีสุวรรณแล้ว เมื่อกลับมาถึงวังนางก็คิดถึงแต่ศรีสุวรรณ ทำทางนางหงอยเหงาเสร้าน้อย นอนร้องไห้กับหมอนไม่พูดกับใคร ไม่แต่งเนื้อแต่งตัว ไม่อาบน้ำ ไม่รับประทานอาหาร ซึ่งลักษณะอาการของศรีสุวรรณก็ไม่ต่างจากนางเกษรา ศรีสุวรรณจึงพยายามทำทุกวิถีทางให้ความรักสมหวังโดยการส่งสาส์นถึงนางเกษรา เขียนบทกลอน แนบกับดอกไม้ไปให้นางเกษรา เพื่อให้นางทราบว่าศรีสุวรรณมีใจแก่นาง

ตอนที่ 6 ศรีสุวรรณรบท้าวอุเทน

ในตอนนี้อกล่าวถึงความรักของหนุ่มสาว คือศรีสุวรรณและนางเกษรา ศรีสุวรรณอาสาออกรบเพื่อช่วยบ้านเมืองของนางเกษรา ด้วยความรักที่ศรีสุวรรณมีต่อนางเกษรานั้นสามารถทำให้ศรี

สุวรรณอาสาออกรบเพื่อช่วยนางเกษรา ถึงแม้ว่าตัวเองอาจจะต้องตายในสนามรบ เรียกได้ว่าเป็นความรักที่บริสุทธิ์เพราะอยากปกป้องคนที่รักและบ้านเมืองของคนที่รักด้วย

ตอนที่ 7 ศรีสุวรรณพยาบาลนางเกษรา

ในตอนนี้อิสรุภังค์ความรักของหนุ่มสาว คือศรีสุวรรณและนางเกษรา ความรักของศรีสุวรรณและนางเกษรายังไม่สมหวัง เพราะหลังจากที่ศรีสุวรรณรบชนะแล้ว ท้าวทศวงศ์ก็ได้ประทานทรัพย์สมบัติพัฒนาให้แก่ศรีสุวรรณ แต่ศรีสุวรรณก็ไม่รับเพราะต้องการแต่งงานเกษรา ทั้งที่ท้าวทศวงศ์ก็รู้ดีใจว่าศรีสุวรรณต้องการนางเกษราแต่ก็ทำเฉยเพราะไม่อยากให้ลูกสาวของตนได้กับคนไม่มีหัวนอนปลายเท้า เกรงว่าในภายภาคหน้านางเกษราจะลำบาก การกระทำของท้าวทศวงศ์จึงเป็นความรักของพ่อที่มีต่อลูกสาวคือปรารถนาให้ลูกได้ดีนั่นเอง

ตอนที่ 8 อภิเษกศรีสุวรรณ

ในตอนนี้อิสรุภังค์ความรักระหว่างสามีภรรยา ของศรีสุวรรณและนางเกษราที่สมหวัง เพราะได้อภิเษกสมรส มีการเฉลิมฉลองสมโภชเจ็ดวันเจ็ดคืน ประชาชนมีความสุขและร่วมแสดงความยินดี ยังมีความรักระหว่างมารดากับบุตร คือความรักของนางปทุมเกสรแม่ของนางเกษรา ก่อนที่จะส่งตัวเข้าหอนางปทุมเกสรได้สั่งสอนนางเกษราในการใช้ชีวิต การปฏิบัติต่อสามี การวางตน การซื่อสัตย์ต่อสามี และการปรนนิบัติสามี ซึ่งเป็นความรักความหวังดีที่แม่มีต่อลูก

ตอนที่ 9 พระอภัยมณีเห็นนางผีเสื้อ

ในตอนนี้อิสรุภังค์ความรักแบบสามีภรรยาในแบบที่สามีถูกบังคับจับใจให้อยู่ร่วมห้องและยังเป็นความรักที่ต่างเผ่าพันธุ์ ด้วยความรักตัวกลัวตายพระอภัยมณีจึงยอมทนอยู่กับนางผีเสื้อสมุทรจนมีบุตรหนึ่งคนชื่อ สินสมุทร สินสมุทรมีรูปร่างหน้าตาเหมือนพระอภัยมณี มีดวงตาสีแดงเหมือนยักษ์มีเขี้ยวเหมือนยักษ์ มีกำลังมากเหมือนช้าง แต่สินสมุทรรักพระอภัยมากกว่าเพราะลูกนางผีเสื้อสมุทรขี้เงิน ด้วยความรักที่มีต่อพ่อมากกว่าแม่ สินสมุทรจึงพาพ่อหนีไปจากถ้ำโดยขอให้เงือกสามีภรรยาช่วยพาหนี

ด้วยความรักที่มีในตัวสามี นางผีเสื้อสมุทรยอมทำตามคำลวงของพระอภัยมณีในการไปบำเพ็ญเพียรในป่าเป็นเวลาสามวัน พอกลับมาไม่พบสามีและลูกนางจึงโกรธแค้นมาก

ตอนที่ 10 พระอภัยได้นางเงือก

ในตอนนี้อีกกล่าวถึงความรักของหนุ่มสาวระหว่างนางเงือกและพระอภัยมณี หลังจากที่พ่อแม่นางเงือกตาย นางเงือกจึงพยายามตายตามไปด้วยจนพระอภัยมณีต้องขอไว้ ด้วยความสงสารและประกอบกับหน้าตาที่สวยงามจึงเกิดเป็นความรักขึ้นมา พระอภัยมณีจึงได้นางเงือกเป็นภรรยาคนที่ 2 ถัดจากนางผีเสื้อสมุทร

ตอนที่ 11 นางสุวรรณมาลีไปเที่ยวทะเล

ในตอนนี้เป็นความรักของหนุ่มสาวระหว่างอุศเรนที่มีต่อนางสุวรรณมาลี ทั้งสองเป็นคู่หมั้นกันทั้งที่ยังไม่เคยพบหน้ากันสักครั้ง เมื่ออุศเรนทราบข่าวว่าเรื่องของนางสุวรรณมาลีล่มในทะเล อุศเรนก็เสียใจเป็นอย่างมาก และอาสาออกตามหานางสุวรรณมาลี

กล่าวถึงความรักของบิดามารดาที่มีต่อบุตร นางมณโฑเสียใจเป็นอย่างมากที่ได้ทราบข่าวว่าเรื่องของพระสวามีและธิดาล่มในทะเล นางเสียใจร้องไห้จนสลบไป ด้วยความรักที่มีต่อสามีและลูกนางจึงกินไม่ได้นอนไม่หลับมีแต่ความโศกเศร้าตลอดเวลา

ตอนที่ 12 พระอภัยมณีพบนางสุวรรณมาลี

ในตอนนี้อีกกล่าวถึงความรักระหว่างพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลี หลังจากที่เรื่องของนางสุวรรณมาลีล่มในทะเลจนพุดมาถึงเกาะแก้วพิสดารที่พระอภัยมณีอยู่ นางสุวรรณมาลีได้พบกับพระอภัยมณี ด้วยความงามของนางสุวรรณมาลีทำให้พระอภัยมณีเกิดหลงรักทั้งที่ยังครองเพศดาบสอยู่และยังมีนางเงือกเป็นภรรยา แต่พระอภัยมณีก็พยายามหักห้ามใจตนเองไม่ให้หลงใหลนางสุวรรณมาลี

กล่าวถึงความรักของแม่กับลูก ระหว่างนางสุวรรณมาลีกับสินสมุทร นางสุวรรณมาลีรับสินสมุทรเป็นลูกบุญธรรม พร้อมทั้งประทานแก้วแหวนเงินทองเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ให้แก่สินสมุทรให้ไปพักกับนางที่ห้องนอน สินสมุทรก็มีความสุขเพราะที่ผ่านมามีแม่ที่แท้จริงคือนางผีเสื้อสมุทรนั้นไม่ได้เลี้ยงดูสินสมุทรด้วยความรัก พอได้รับความรักจากนางสุวรรณมาลี สินสมุทรจึงรักและหวงนางสุวรรณมาลีเหมือนแม่แท้ๆของตน ส่วนนางสุวรรณมาลีนั้นยังเป็นสาว ไม่เคยแต่งงานและไม่เคยมีบุตรของตนเองแต่ก็รักสินสมุทรเหมือนลูกแท้ๆเช่นเดียวกัน

ตอนที่ 13 พระอภัยมณีโดยสารเรือนางสุวรรณมาลี

ในตอนนี้อกล่าวถึงความรักระหว่างนางเงือกและพระอภัยมณี เนื่องด้วยพระอภัยมณีจะโดยสารเรือของนางสุวรรณมาลีกลับบ้านเมืองของตน จึงไปล่ำนางเงือก ทำให้นางเงือกเสียใจอย่างมากเพราะว่านางเงือกยึดพระอภัยมณีเป็นที่พึ่งสุดท้ายในชีวิตเพราะพ่อแม่ นางเงือกตายหมด ขณะเดียวกันนางเงือกก็ตั้งครรภ์แต่พระอภัยมณีก็ให้เหตุผลจนนางเงือกเข้าใจและสัญญาว่าจะกลับมาหาพระอภัยมณีได้ฝากนางเงือกไว้กับพระฤๅษีให้พระฤๅษีช่วยดูแลแทนตน

ตอนที่ 14 พระอภัยมณีเรือแตก

กล่าวถึงความรักของนางผีเสื้อสมุทร เมื่อนางทราบว่พระอภัยมณีโดยสารเรือของนางสุวรรณมาลีออกจากเกาะแก้วพิสดาร นางรู้สึกเสียใจและโกรธแค้นไม่ยอมให้พระอภัยมณีจากไป ความรักที่มีได้เปลี่ยนเป็นความแค้นนางจึงทำลายเรือให้จมและพยายามพูดขอร้องไม่ให้พระอภัยมณีไป นางกล่าวถึงความหลังครั้งที่ยังอยู่ด้วยกันในถ้ำมาหลายปีจนมีลูกชายแต่พระอภัยมณีก็จะไป สุดท้ายนางผีเสื้อสมุทรจึงเริ่มทำร้ายเหล่าทหารและชาวบ้านจนพระอภัยมณีต้องเป่าปี่เพื่อให้นางหยุดและตายในที่สุด ด้วยความรักที่มีต่อพระอภัยมณีนางจึงยอมตายจากการกระทำของพระอภัยมณี

ตอนที่ 15 สินสมุทรโดยสารเรือโจรสuhr่ง

กล่าวถึงความรักระหว่างนางสุวรรณมาลีและสินสมุทร เป็นความรักบริสุทธิ์ของแม่กับลูกบุญธรรม สินสมุทรสู้กับโจรสuhr่งพลาดท่าเสียที่ไม่พิน นางร้องไห้เสียใจเพราะคิดว่าสินสมุทรตาย นางจึงอยากตายตามไปด้วย ด้วยความรักที่มีต่อลูกนางจึงตั้งจิตอธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขอให้สินสมุทรพิน หลังจากที่ยื่นเรือของโจรสuhr่ง นางสุวรรณมาลีโดนหัวหน้าโจรสuhr่งเกี่ยวพาหวังให้เป็นภรรยา สินสมุทรจึงต้องคอยปกป้องแม่ไม่ให้โจรสuhr่งจับตัวไป

ตอนที่ 16 สินสมุทรพบศรีสุวรรณ

กล่าวถึงความรักระหว่างญาติพี่น้อง ในครั้งแรกที่ศรีสุวรรณพบกับสินสมุทรเป็นการสู้รบกันครั้งต่างฝ่ายต่างระลึกว่าหน้าตาคล้ายพระอภัยมณีเพราะทั้งสองคิดถึงพระอภัยมณีที่ไม่ได้พบหน้ากันนาน แต่หลังจากที่รับรู้ว่าเป็นอาหลานกันสินสมุทรก็ลงกราบศรีสุวรรณน้ำตาไหลดีใจเป็นอย่างยิ่งที่ได้พบ ศรีสุวรรณก็ร้องไห้ดีใจไปลอบขวัญหลาน

ตอนที่ 17 ศรีสุวรรณกับสินสมุทรตามพระอภัยมณี

กล่าวถึงความรักของท้าวทศวงศ์ที่มีต่อสินสมุทรหลังจากที่ได้พบกับสินสมุทรก็รัก เพราะเป็นหลานของศรีสุวรรณ นางเกษราและธิดาที่อรุณรัสมิ์ก็รักและเอ็นดูสินสมุทร ส่วนนางสุวรรณมาลิก็รักอรุณรัสมิ์ไม่แพ้กันกับที่รักสินสมุทรลูกบุญธรรมของตนเอง ครั้นสินสมุทรจะลาไป ตามหาพระอภัยด้วยความเป็นห่วงหลานศรีสุวรรณก็ติดตามไปด้วย

ตอนที่ 18 พระอภัยมณีโดยสารเรืออุศเรน

กล่าวถึงความรักของพระอภัยมณี พระอภัยมณีคิดถึงสินสมุทรและนางสุวรรณมาลี หลังจากทีพลัดพรากจากกันตั้งแต่เรือแตก ส่วนอุศเรนนั้นด้วยความรักที่มีต่อนางสุวรรณมาลิก็ออกตามหานางสุวรรณมาลีอย่างไม่ลืมหูลืมตา

กล่าวถึงความรักของนางผีเสื้อสมุทรหลังจากที่นางตายแล้วศพได้กลายเป็นหิน เมื่อพระอภัยมณีจะไปกับอุศเรนวิญญูณของนางผีเสื้อสมุทรได้รู้เรื่องไว้ พระอภัยมณีจึงขอมาศพของนางผีเสื้อสมุทรและอธิษฐานว่าขอให้ชาติหน้าได้พบกันและเป็นคู่กันอีกในทุกๆชาติ ทำให้ทราบว่าพระอภัยมณีก็รักนางผีเสื้อสมุทรเช่นกัน

ตอนที่ 19 พระอภัยมณีพบศรีสุวรรณกับสินสมุทร

กล่าวถึงความรักของพ่อกับลูก เมื่อพระอภัยมณีได้พบกับสินสมุทรหลังจากที่สินสมุทรได้ ยินเสียงปี่ของพระอภัยมณีจึงรีบออกไปพบพระอภัยมณี เมื่อพบพ่อแล้วสินสมุทรร้องไห้หนักถึงกลืนอกตัวไปมาส่วนพระอภัยมณีก็ร้องไห้ดีใจกอดลูกไว้แนบอ กพระอภัยมณีได้พบหน้าศรีสุวรรณหลังจากที่ไม่ได้เจอกันนานหลายปี ทั้งสองต่างร้องไห้และรำลึกถึงบิดามารดาและญาติวงศ์ทุกคน

กล่าวถึงความรักของสินสมุทรที่มีต่อนางสุวรรณมาลีแม่บุญธรรม เมื่ออุศเรนได้พบนางสุวรรณมาลีแล้ว สินสมุทรเกิดความรู้สึกห่วงหาแนแม่ไม่ยอมให้อุศเรนเข้าพบนางสุวรรณมาลีและยัง พระอภัยมณีเข้าข้างนางสุวรรณมาลีสินสมุทรก็โกรธเคืองพระอภัยมณีด้วย

ตอนที่ 20 สินสมุทรพบกับอุศเรน

กล่าวถึงความรักของสินสมุทรที่มีต่อนางสุวรรณมาลีผู้เป็นแม่ที่ยกทัพไปรบกับอุศเรน เพราะไม่ยอมให้อุศเรนพานางสุวรรณมาลีไป ทั้งที่อุศเรนมีอายุมากกว่าแต่สินสมุทรก็ไม่กลัวอุศเรน

ส่วนนางสุวรรณมาลีนั้นด้วยความรักลูกจึงแต่งกายเป็นชายทรงเครื่องพิชัยยุทธ์แล้วออกรบร่วมกับสินสมุทร เป็นความรักของแม่ที่มีต่อลูกยอมเสียสละความสุขของตนและชีวิตของตนเองได้

ตอนที่ 21 พระอภัยมณีเกี่ยวนางสุวรรณมาลี

กล่าวถึงความรักของพระอภัยมณีที่มีต่อนางสุวรรณมาลี เมื่อครั้งได้พบกันที่เกาะแก้วพิสดารตอนนั้นพระอภัยมณียังเป็นคาบสออยู่จึงไม่กล้าเกี่ยวพานางสุวรรณมาลี แต่หลังจากที่รบกับอูศเรนแล้วด้วยความรักที่มีต่อนางสุวรรณมาลี พระอภัยมณีพยายามเข้าหานางสุวรรณมาลีแต่นางไม่ยอมให้พบและหลบหน้าตลอด ทำให้พระอภัยมณีคิดถึงนางมากถึงกับนอนกอดหมอนร้องไห้เหมือนใจจะขาด

ตอนที่ 22 พระอภัยมณีครองเมืองผลึก

กล่าวถึงความรักของพระอภัยมณี เมื่อไปถึงเมืองผลึกแล้วมารดาของนางสุวรรณมาลีได้ยกเมืองผลึกให้พระอภัยมณีและจะอภิเษกนางสุวรรณมาลีกับพระอภัยมณี แต่นางสุวรรณมาลีไม่ยินยอมและหนีไปบวชถือศีลนุ่งห่มชุดขาว พระอภัยมณีแทบจะสิ้นสติและพยายามไปขอร้องให้นางสุวรรณมาลีลาบวช

กล่าวถึงนางวาลีหญิงสาวชาวบ้านหน้าตาไม่สวยงามแต่มีความรู้ความสามารถ มีสติปัญญาฉลาดหลักแหลม เมื่อนางได้ยินข่าวบ้านกล่าวถึงพระอภัยมณี นางก็เกิดหลงรักและเข้ามาถวายตัวเป็นข้ารับใช้พระอภัยมณี

ตอนที่ 23 พระอภัยมณีอภิเษกกับนางสุวรรณมาลี

กล่าวถึงความรักของนางวาลีที่มีต่อพระอภัยมณี นางวาลีมีความจงรักภักดีต่อพระอภัยมณี ช่วยบริหารราชการของบ้านเมืองมากมายจนพระอภัยมณีแต่งตั้งเป็นสนม นางส่งสารพระอภัยมณีที่คิดถึงนางสุวรรณมาลีจึงออกอุบายจนทำให้นางสุวรรณมาลียอมลาบวชแล้วแต่งงานกับพระอภัยมณี หลังจากที่ได้ครองเมืองผลึกและได้แต่งงานกับนางสุวรรณมาลีแล้ว พระอภัยมณีรู้สึกคิดถึงบิดามารดาที่อยู่กรุงรัตนา จึงให้ศรีสุวรรณและสินสมุทรไปแจ้งข่าวที่กรุงรัตนา

ตอนที่ 24 กำเนิดสุดสาคร

กล่าวถึงความรักของแม่กับลูก เมื่อพระอภัยมณีโดยสารเรือนางสุวรรณมาลีไปจากเกาะแก้วพิสดารแล้วหลังจากนั้นนางเงือกก็คลอดบุตร พระยาขี้ตั้งชื่อว่าสุดสาคร พระยาขี้ได้มอบความรักความเอ็นดูแก่สุดสาคร เพราะสงสารที่ไม่ได้อยู่กับพ่อและยังมีแม่เป็นปลา พระยาขี้ได้มอบวิชาความรู้เวทมนต์คาถาต่างๆให้แก่สุดสาคร เมื่อโตขึ้นอายุได้สามขวบด้วยความรักความกตัญญูที่มีต่อพ่อสุดสาครจึงออกตามหาพ่อและฝากแม่ไว้กับพระยาขี้

ตอนที่ 25 สุดสาครเข้าเมืองการะเวก

ในตอนนี้สุดสาครถูกขี้เปื่อยหลอกและปลักตกเขา สุดสาครนอนร้องไห้ขอร้องให้พระยาขี้ช่วยอยู่กันเหว ด้วยความรักหลานเมื่อพระยาขี้ได้ยินก็รีบเหาะมาช่วยสุดสาครและสั่งสอนให้สุดสาครอย่าไว้ใจผู้ใดง่ายๆ ส่วนเจ้าเมืองการะเวกและพระมเหสีเห็นสุดสาครก็นึกรักเนื่องจากเจ้าเมืองยังไม่มีโอรสและธิดา จึงเชิญสุดสาครให้อยู่ที่เมืองการะเวกและรับเป็นลูกบุญธรรม

ตอนที่ 26 อูศเรนตีเมืองผลึก

กล่าวถึงความรักของพ่อที่มีต่อลูก เจ้าลังกาพ่อของอูศเรนได้ยกทัพมาตีเมืองผลึกเพื่อจะชิงตัวนางสุวรรณมาลีแต่เจ้าลังกาต้องพลาดท่าต่อทัพเมืองผลึกจนเสียชีวิต ส่วนอูศเรนนั่นถูกฝ่ายเมืองผลึกจับตัวไว้ อูศเรนรู้สึกอับอายเป็นอย่างมากจึงขอร้องให้พระอภัยมณีฆ่าตนเสีย พระอภัยมณีไม่ฆ่าอูศเรนเพราะอูศเรนมีบุญคุณที่เคยให้โดยสารเรือ แต่นางวาลีกลับลอบฆ่าอูศเรนเพราะเกรงว่าถ้าปล่อยอูศเรนไปจะต้องเกิดสงครามอีกแน่นอน

ตอนที่ 27 เข้าละมานตีเมืองผลึก

กล่าวถึงความรักของนางละเวงที่มีต่อพ่อและพี่ชายคือ อูศเรน เมื่ออูศเรนถูกฝ่ายพระอภัยมณีฆ่าแล้วนั้น นางละเวงก็ต้องปกครองบ้านเมืองและคิดมาตีเมืองผลึก นางละเวงหลอกใช้เจ้าละมานให้ไปตีเมืองผลึกแต่เจ้าละมานก็แพ้ เจ้าละมานถูกเวทมนต์ของนางละเวงที่อยู่ในรูปและพระอภัยมณีก็ต้องเวทมนต์ในรูปของนางละเวง เกิดความหลงรักรูปของนางละเวง

ตอนที่ 28 สวดสาครตามพระอภัยมณี

กล่าวถึงความรักของพระอภัยมณีที่มีต่อนางละเวง เป็นความรักที่โดนต้องมนต์เสน่ห์ พระอภัยมณีหลงรักรูปของนางละเวงจนไม่สามารถทำอะไรไม่สนใจออกราชการ ไม่รับประทานอาหาร ไม่หลับไม่นอน กอดแต่รูปนางละเวงไว้แนบอก ใครติเตือนไม่ยอมเชื่อฟัง นางสุวรรณมาลีเห็นผิดสังเกต ไปจากเดิมก็พยายามดักเตือนแต่พระอภัยมณีก็ไม่ยอมผู้ใดเลย แม้กระทั่งแม่ของนางสุวรรณมาลี

ตอนที่ 29 ตีงแก้ทัพตีเมืองผลึก

กล่าวถึงความรักของเจ้าเมืองต่างๆ ที่ยกทัพมาตีเมืองผลึกเพราะหลงมนต์เสน่ห์ของนางละเวงและใคร่ที่ตีเมืองผลึกชนะจะได้ครอบครองนางละเวง สร้อยสุวรรณ จันทร์สุดา สวดสาครเดินทางมาถึงเมืองผลึกและช่วยได้ทันและได้พบกับสินสมุทรผู้เป็นพี่ชาย ทั้งสองมีความยินดีที่ได้พบหน้ากัน จากนั้นก็ออกรบ สินสมุทรพลาดพลั้งถูกทำร้าย ด้วยความรักที่ชายสวดสาครจึงออกไปช่วย และศรีสุวรรณก็ออกมาช่วยหลานทั้งสองจนได้รับบาดเจ็บ เป็นความรักของญาติที่มีต่อญาติ ที่ต้องคอยช่วยเหลือกัน ฝ่ายทหารของพระอภัยมณีก็ออกมาต่อสู้จนตัวตายเป็นความจงรักภักดีต่อเจ้านายของตัวเอง

ตอนที่ 30 พระอภัยมณีตีเมืองใหม่

หลังจากจบศึกพระอภัยมณีได้มอบรางวัลแก่ทหารที่มีความจงรักภักดีและเสียสละ ปกป้องบ้านเมืองให้พ้นจากข้าศึกศัตรู กล่าวถึงความรักของสวดสาครที่ต้องจากพ่ออีกครั้งเพื่อไปเมืองการเวก สวดสาครรีบลาพระอภัยมณี นางสุวรรณมาลี ศรีสุวรรณและสินสมุทร ทุกคนต่างประทานพรและทรัพย์สินให้สวดสาคร และสร้อยสุวรรณ จันทร์สุดา นางสุวรรณมาลีและพระอภัยมณี ร้องไห้เสียใจ คิดถึงและเป็นห่วงสวดสาคร กล่าวถึงความรักของมะหุด ระเด่น เช็นระคำ หลงรักนางละเวง จนยกทัพออกมาช่วยป้องกันเมืองที่ถูกพระอภัยมณีตี อย่างสุดความสามารถเพราะหวังจะได้ครอบครองนางละเวง

ตอนที่ 31 พระอภัยมณีพบนางละเวง

หลังจากที่ตีเมืองลังกาแตก แต่ทหารเมืองลังกายังสู้ไม่ถอยหนี พระอภัยมณีกลัวที่จะสูญเสียทหารไปมากกว่านี้ จึงเป่าปี่ให้ทหารทั้งสองฝ่ายหลับไหล เหลือแต่นางละเวงคนเดียวที่ไม่หลับ นางละเวงออกมาลอบฆ่าพระอภัยมณีจึงเกิดการต่อสู้ พระอภัยมณีได้เห็นหน้านางละเวงตัวจริงซึ่งไม่

ต่างไปจากรูปภาพที่เคยเห็นก็นึกหลังรักนางละเวง และอยากปรองดองเป็นเมืองพี่เมืองน้อง แต่นางละเวงไม่เชื่อพระอภัยมณีและหนีเข้าไปในป่า

ตอนที่ 32 ศรีสุวรรณอาสาตีด้านคงคา

ศรีสุวรรณ พราหมณ์วิเชียร โมรา สานน และสินสมุทร อาสาพระอภัยมณีตีด้านคงคา โดยมีเจ้าอิเรน ปกครองอยู่ ด้วยความรักชาติบ้านเมืองของเจ้าอิเรนพยายามปกป้องรักษาด้านคงคาไว้จนตัวตายแม้ว่าตัวเองถูกรูเข้าที่ลูกตา แต่ก็แข็งแรงออกมาสู้รบเพราะถ้ำด้านคงคาแตก เมืองลังกาไปพลอยเดือดร้อนไปด้วย เป็นความรักของเหล่าเจ้าเมืองและเหล่าทหารที่รักษาบ้านเมืองและคอยปกป้องบ้านเมืองของตนจากศัตรู กล่าวถึงนางละเวงหลังจากที่ได้ฟังปี่พระอภัยมณีแล้ว และหนีเข้าไปในป่า และกลับเข้ามาเมืองลังกาอีกครั้ง ก็ยังหวงคิดถึงพระอภัยมณีและพระอภัยมณีก็คิดถึงนาง สงสารนางให้นางสงบศึกและจะได้ครอบครองเมืองร่วมกันอย่างมีความสุข

ตอนที่ 33 ย่องตอดสะกดทัพ

กล่าวถึงความรักชาติบ้านเมือง ความจงรักภักดีที่มีต่อกษัตริย์ ของร่ำภาสะหรีผู้กษัตริย์ด้านคงคาที่เสียชีวิต นางละเวงแต่งตั้งให้ร่ำภาสะหรีเป็นนายด่านแทนพ่อ นางได้ทำหน้าที่ป้องกันด้านคงคาอย่างสุดความสามารถแม้จะไม่เคยรบมาก่อน กล่าวถึงย่องตอดซึ่งนางละเวงได้เคยช่วยไว้และนำมาชุบเลี้ยงที่ในวัง ย่องตอดมีความจงรักภักดีต่อนางละเวงเป็นอย่างมาก ออกต่อสู้ในสนามรบและลอบวางยาในค่ายของศรีสุวรรณ

ตอนที่ 34 นางละเวงคิดหย่าทัพ

สงครามของทัพนางละเวงและทัพของพระอภัยมณีดำเนินไปเรื่อยๆ ต่างฝ่ายต่างสูญเสียทหารไปมากมาย นางละเวงจึงคิดหย่าทัพแต่ก็ไม่รู้ว่าจะใช้วิธีใดจึงปรึกษากับหลวง บาทหลวงจึงวางแผนให้ทหารลอบไปฆ่าพระอภัยมณีแต่นางละเวงเกิดฝัน นางอุพาผกาได้ทำนายฝันว่าพระอภัยมณีเป็นคู่ครองของนาง นางละเวงจึงไม่ฆ่าพระอภัยมณี

ตอนที่ 35 พระอภัยมณีคิดทำยารถ

นางยูพาภกาออกอุบายให้พระอภัยมณีเป่าปี่ให้ทหารทั้งสองกองทัพหลับ แล้วก็พาพระอภัยมณีไปเมืองลังกาเพื่อพบนางละเวง พระอภัยมณีมีความรักต่อนางละเวงเป็นทุนเดิมอยู่แล้วจึงยอมปลอมตัวเป็นสาวใช้นั่งทำยารถนางยูพาภกาเข้าเมืองลังกาไปหานางละเวง

ตอนที่ 36 พระอภัยมณีทำผูกคอตายได้นางละเวง

กล่าวถึงความรักของพระอภัยมณีที่มีต่อนางละเวงเพราะพระอภัยต้องเสน่ห์ที่นางละเวงใส่ให้หลงรัก แต่เวลาที่อยู่ห่างจากนางละเวง มนต์ก็เสื่อม ในเวลาพบหน้านางละเวงก็ยิ่งรักขึ้นมาอีก พระอภัยมณีหลงเชื่อคำพูดของนางยูพาภกา นางละเวง ทำตามคำพูดของนางทั้งสองทุกอย่าง ทั้งนี้ด้วยกลัวมนต์จะเสื่อมนางละเวงจึงจัดผู้หญิงสาวมาบำเรอพระอภัยมณีให้หลงมัวเมาอยู่แต่ในเมืองลังกา

ตอนที่ 37 ศรีสุวรรณกับสินสมุทรถูกเสน่ห์

กล่าวถึงความรักของศรีสุวรรณและสินสมุทร ที่อาสานางสุวรรณมาลีเข้าไปตามพระอภัยมณีที่ในวังแต่มาต้องมนต์เสน่ห์ของนางยูพาภกาและนางรำภาสะหรี ทั้งศรีสุวรรณและสินสมุทรเมื่อต้องมนต์เสน่ห์ก็รู้สึกรักนางทั้งสองแล้วก็ไม่กลับไปที่พัก

ตอนที่ 38 นางสุวรรณมาลีเข้าไปเมืองลังกา

กล่าวถึงความรักของนางสุวรรณมาลีที่มีต่อสามี เมื่อนางทราบว่ามีลูกนางละเวงทำมนต์เสน่ห์ใส่และขังไว้กับพวกผู้หญิงให้อยู่ในห้อง นางสุวรรณมาลีรู้เสียใจมากและยังทราบว่ศรีสุวรรณและสินสมุทรก็เสียใจเป็นอย่างมากเพราะไม่มีใครดูแลกองทัพและชาติที่พึ่ง นางจึงส่งสารไปเมืองกระเวก ขอให้สุคตสารออกมาช่วยรบ

ตอนที่ 39 นางสุวรรณมาลีมีสารตัดพ้อ

กล่าวถึงความรักของนางสุวรรณมาลีที่มีต่อสามีคือพระอภัยมณี และศรีสุวรรณและสินสมุทร หลังจากที่ทั้ง 3 ต้องมนต์เสน่ห์ของนางละเวงทั้งหมด นางสุวรรณมาลีเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก กินไม่ได้ ร่างกายจึงซูบผอม นางสุวรรณมาลีให้ทูตถือสารไปให้พระอภัยมณี ทั้งสามก็ส่งสารกลับมา เนื้อความนัยคือขอตัดญาติขาดมิตรและหย่าจากกัน เมื่ออ่านจบนางสุวรรณมาลีก็เป็นลมสลบแน่นิ่งไปด้วยความเสียใจ

ตอนที่ 40 สุดสาครถูกเสน่ห์

กล่าวถึงความรักของสุดสาคร เนื่องจากสุดสาครต้องมนต์เสน่ห์ของนางสุลาลีวันทำให้อยู่กับนางสุลาลีวันในกรุงลังกา ไม่กลับไปอยู่ที่ทัพของนางสุวรรณมาลี สุดสาครมีเวทมนต์คาถาของพระฤๅษีคุ้มกันตัวอยู่ถ้าอยู่ห่างจากนางสุลาลีวันมนต์เสน่ห์จะเสื่อม นางสุลาลีวันจึงคอยประกบอยู่กับสุดสาครตลอดเวลาและเอาไม้เท้าไปซ่อน สุดสาครจึงหลงใหลนางสุลาลีวันและได้นางสุลาลีวันเป็นภรรยา

ตอนที่ 41 นางสุวรรณมาลีหึงหน้าป้อม

กล่าวถึงความรักของนางสุวรรณมาลี เมื่อนางทราบว่าสุดสาครต้องมนต์เสน่ห์ของนางสุลาลีวัน นางสุวรรณมาลีก็ร้องไห้เสียใจเป็นลมล้มพับลงไป พอฟื้นตื่นขึ้นมาก็รีบขึ้นรถมาที่หน้าป้อมกรุงลังกา นางละเวงจึงพาพระอภัยมณีออกมาเยาะเย้ยนางสุวรรณมาลีต่างมีปากเสียงกันและยังโดนพระอภัยมณีต่อว่านาง นางยิ่งเสียใจ พระอภัยมณีบอกให้นางสุวรรณมาลีกลับบ้านเมืองและกล่าวตัดขาดกับนางสุวรรณมาลี พอนางได้ฟังคำพูดของพระอภัยมณีก็เป็นลมล้มพับอยู่บนรถ

ตอนที่ 42 หัสไชยแก้เสน่ห์

กล่าวถึงความรักของพระอภัยมณี ศรีสุวรรณ สินสมุทรและสุดสาครที่ต้องมนต์เสน่ห์ของนางละเวง นางรำภาสะหรี นางยุพาผกาและนางสุลาลีวัน กษัตริย์ทั้งสี่คนต่างหลงมัวเมาหญิงสาวอยู่แต่ในกรุงลังกาจนนางทั้งสี่ได้ตั้งครรภ์ กล่าวถึงความรักของหัสไชยที่มีต่อพระเชษฐาจึงหาวิธีแก้มนต์เสน่ห์จนทำให้สินสมุทรและสุดสาครออกจากกรุงลังกาได้

ตอนที่ 43 นางสาวคนธังแก่

กล่าวถึงนางยุพาผกาและนางสุลาลีวันในครั้งแรกนั้นก็ไม่ได้รู้สึกรักสินสมุทรและสุดสาคร แต่ต้องทำเพราะนางละเวงขอร้อง เมื่อได้อยู่ด้วยกันจึงเกิดเป็นความรักขึ้นมา นางทั้งสองให้ย่องตอดเข้ามาเป่ามนต์ทำให้กองทัพพลับพลและลักพาตัวสินสมุทรและสุดสาครไปยังกรุงลังกา จากนั้นก็เกิดสงครามขึ้น พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ สินสมุทร สุดสาครต้องมนต์เสน่ห์จนประกาศตัดญาติขาดมิตรกับนางสุวรรณมาลีและออกช่วยนางละเวงรบกับทัพนางสุวรรณมาลี ส่วนนางสาวคนธังแก่นั้นรู้สึกโกรธแค้นนางสุลาลีวันที่ทำมนต์เสน่ห์ใส่สุดสาครจึงยิงธนูถูกที่แก้มนางสุลาลีวัน

ตอนที่ 44 กษัตริย์สามัคคี

กล่าวถึงการบรรจบระหว่างทัพของนางละเวงและนางสุวรรณมาลี นางละเวงมีพระอภัยมณีช่วยออกรบ ยิ่งสร้างความเจ็บแค้นให้แก่นางสุวรรณมาลีเป็นอย่างมาก การรบไม่มีทีท่าว่าจะจบลง ทั้งสองฝ่ายต่างสูญเสียทหารและพลเรือนล้มตายเป็นจำนวนมาก แสดงถึงความจงรักภักดีของทหารที่มีต่อกษัตริย์ จนกระทั่งมีพระฤๅษีเหาะมาจากเกาะแก้วพิสดาร พระฤๅษีมาเทศน์โปรดทัพทั้งสองฝ่ายให้มีไมตรีต่อกันและให้รักกันเหมือนมนุษยชาติพึงกระทำดีต่อกัน โปรดให้นุชนยุวกษัตริย์ 5 ทั้งสองทัพเกิดดวงตาเห็นธรรมจึงยุติการรบแล้วปรับความเข้าใจกันกล่าวขอโทษซึ่งกันและกัน

ตอนที่ 45 นางเสาวคนธ์ชุดโคตรเพชร

กล่าวถึงกองทัพของนางสุวรรณมาลีและนางละเวง เมื่อได้ฟังเทศน์จากพระฤๅษีจนเกิดดวงตาเห็นธรรมจึงหย่าทัพและกลับเข้ากรุงลังกา นางละเวงรู้สึกที่ตนเองทำผิดจึงขอโทษนางสุวรรณมาลี นางสุวรรณมาลีจึงอภัยและโอโหสิกรรมต่อกัน เมื่อได้ฟังพระฤๅษีเทศน์แล้วมนต์เสน่ห์ก็เสื่อมลง พระอภัยมณี ศรีสุวรรณ สีนสมุทรและสุคตาศรก็ไม่ได้ไปหาภรรยาอีกเลย

ตอนที่ 46 พระอภัยมณีกลับเมือง

เมื่อการรบยุติลงแล้ว ทั้งสองทัพเข้าใจกันดี รักกันเหมือนพี่น้องเนื่องจากคำเทศน์ของพระฤๅษี พระอภัยมณีจึงอยากกลับบ้านเมืองของตน เนื่องด้วยนางละเวงกำลังตั้งครรภ์จึงเป็นห่วงนางละเวงและอยากพานางละเวงไปเมืองผลึกด้วยแต่นางละเวงยังห่วงกรุงลังกาจึงไม่ยอมไป กษัตริย์ทั้งสองคนแม้จะเคยต้องมนต์เสน่ห์ของภรรยาของตนให้หลงรัก แต่เมื่อมนต์คลายแล้วกลับคิดสงสารและเห็นใจภรรยาของตน มองเห็นคุณค่าที่ดีที่รับใช้ปรนนิบัติสามีจึงเกิดความรักและความเอ็นดูต่อนาง

ตอนที่ 47 อภิเษกสินสมุทร

กล่าวถึงความรักของสินสมุทรที่มีต่อนางอรุณรัศมี เนื่องด้วยพระอภัยมณีจัดอภิเษกสินสมุทรกับนางอรุณรัศมีธิดาของศรีสุวรรณที่เมืองรมจักร สินสมุทรนั้นมีความรักนางอรุณรัศมีเป็นทุนเดิมอยู่แล้วแต่นางอรุณรัศมีได้สัญญากับนางเสาวคนธ์ตั้งแต่ตอนออกรบว่าในชาตินี้จะไม่มีการแต่งงานทำให้นางอรุณรัศมีไม่ยินยอมเข้าพิธีอภิเษก เมื่อสินสมุทรจึงป่วยเป็นไข้ใจไม่ยอมทำอะไรไม่กินไม่นอนจนร่างกายซูบผอม พอนางอรุณรัศมีมาพยาบาลสินสมุทรจึงหายป่วยและดีขึ้น สินสมุทรพยายามเกี้ยวนางอรุณรัศมีแต่ก็ไม่สมประสงค์

ตอนที่ 48 นางสาวคนธ์หนี

กล่าวถึงนางสาวคนธ์เมื่อทราบว่าตนต้องอภิเษกกับสุดสาคร เนื่องด้วยนางสาวคนธ์ได้สัญญากับนางอรุณรัศมีว่าในในชาตินี้จะไม่มีคู่ครองและประกอบกับรู้สึกว่าจะเป็น การไปแย่งสุดสาครจากนางสุตาลิวัน นางสาวคนธ์จึงไม่ยอมแต่งงานและหนีออกจากเมืองการะเวก

ตอนที่ 49 นางสาวคนธ์แปลงเป็นฤๅษี

กล่าวถึงนางสาวคนธ์ที่หนีออกจากเมืองการะเวกเพราะไม่ยอมผัดคำพูดกับนางอรุณรัศมีแต่ลึกๆในใจแล้วนางสาวคนธ์ก็มีความรักให้กับสุดสาครและรู้สึกเห็นใจสุดสาคร นางเดินทางไปเมืองวาหุโลมและแปลงตนเป็นฤๅษีเข้าไปในเมืองวาหุโลม ใช้เวทมนต์อำพรางเรื่องของตนไว้เพราะเกรงว่าสุดสาครจะมาพบเรื่องของนาง

ตอนที่ 50 นางสาวคนธ์ได้เมืองวาหุโลม

กล่าวถึงชาวเมืองวาหุโลมที่นางสาวคนธ์ตีเมืองได้ เจ้าเมืองยกเมืองวาหุโลมให้ฤๅษีสาวคนธ์ปกครองแต่นางไม่ต้องการปกครองเมืองจึงยกให้แก่ว่าโหมโอรสของเจ้าเมืองปกครองแทน ส่วนฤๅษีสาวคนธ์ก็ครองเพศฤๅษีอยู่ในเมืองวาหุโลมและออกเทศน์ให้ประชาชนจนประชาชนเลื่อมใสเป็นอย่างมาก เมืองวาหุโลมจึงสุขสงบร่มเย็นภายใต้บวรของพระพุทธศาสนา

ตอนที่ 51 สุดสาครตามนางสาวคนธ์

ด้วยความรักที่มีต่อนางสาวคนธ์นั้น สุดสาครออกเดินทางตามหานางไปทั่วทุกเกาะแต่ก็ยังไม่พบนางสาวคนธ์ จนมาเจอผู้เฒ่าที่เกาะค้ำควา สุดสาครเห็นผู้เฒ่ามีภรรยาประมาณร้อยละคนจึงขอวิชาจากผู้เฒ่า ผู้เฒ่าให้วิชาอุปเท่ห์สตรีแก่สุดสาคร จากนั้นสุดสาครจึงเดินทางไปเมืองวาหุโลมและได้พบกับฤๅษีสาวคนธ์ นางสาวคนธ์เห็นสุดสาครออกตามหาตนเองจึงเกิดความรู้สึกสงสารและเห็นใจสุดสาคร จึงใจอ่อนยอมเป็นภรรยาของสุดสาคร

ตอนที่ 52 พระอภัยมณีทำศพท้าวสุทนต์

กล่าวถึงกรุงลังกาครั้งเมื่อนางละเวง นางรำภาสะหรี นางยุพาผกาและนางสุตาลิวันมีครรภ์และทัพของพระอภัยมณียกกลับเมืองผลึก กษัตริย์ทั้งสองก็ได้มอบแก้วแหวนเงินทองไว้ในบุตรของตน

เพื่อเป็นตัวแทนของพ่อ จากนั้นนางทั้งสี่คนจึงได้กลอดบุตรชายนามว่า มังคลา วลายูดา วายุพัฒน์และ หัสกัน

ในขณะนั้นกรุงรัตนเจ้าเมืองคือท้าวสุทนต์และพระมเหสีทิวงคต จึงได้ส่งข่าวไปที่เมือง รมจักรและเมืองผลึก พระอภัยมณีและศรีสุวรรณทราบข่าวก็ทรงเสียใจร้องไห้กับการจากไปของ พระบิดาและพระมารดา

ตอนที่ 53 มังคลาครองเมืองลังกา

กล่าวถึงความรักของนางละเวงที่มีต่อมังคลา ลูกชายที่เกิดกับพระอภัยมณี มังคลามีหน้าตา คล้ายกับพระอภัยมณี นางละเวงได้พุ่มพักเลี้ยงดูมังคลาเป็นอย่างดีจนเติบโตอายุ 19 ปี นางละเวงได้ ถ่ายทอดวิชาความรู้ต่างๆที่มี ให้เรียนศาสตร์แขนงต่างๆจากบาทหลวงเพื่อเป็นกษัตริย์ครองเมืองลังกา ต่อไปและเมื่อถึงเวลานางจึงยกเมืองลังกาให้มังคลาปกครอง

ตอนที่ 54 มังคลาชิงโคตรเพชร

มังคลาได้ฟังเรื่องราวของนางละเวงกับพระอภัยมณีในศึก 9 ท้าพในอดีตจากบาทหลวง ด้วยความแค้นของบาทหลวง บาทหลวงได้ยุยงให้มังคลาไปชิงโคตรเพชรคืนจากกรุงกระเวก หัสกัน ขออาสาไปกรุงกระเวก ท้าวสุริโยไทเจ้าเมืองกระเวกเห็นว่าหัสกันเป็นลูกของสุตสาครกับนางสุลาลี วัน พระองค์เกิดความรักเหมือนลูกเหมือนหลาน ยอมให้หัสกันเข้าเมืองโดยง่าย หัสกันจึงตีเมืองกา ระเวกและชิงโคตรเพชรกลับไปถวายมังคลาที่เมืองลังกา

ตอนที่ 55 มังคลาจับนางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์

กล่าวถึงหัสไชยที่หลงรักนางสร้อยสุวรรณนางจันทร์สุดาธิดาของพระอภัยมณี ได้ออก อุบายขออนุญาตบิดามารดาไปตามข่าวคราวของสุตสาครและนางเสาวคนธ์ที่เมืองผลึก ด้วยความรัก ความคิดถึงที่มี หัสไชยจึงเร่งเดินทางไปเมืองผลึกเพื่อให้ได้พบหน้านางสร้อยสุวรรณนางจันทร์สุดา

ที่เมืองลังกา มังคลาให้วายุพัฒน์และหัสกันไปจับนางสุวรรณมาลี ให้วลายูดาไปจับท้าว ทศวงศ์มาขังไว้ที่ด่านเมืองลังกา เพราะเกรงว่าพระอภัยมณี ศรีสุวรรณจะมารบจึงต้องจับตัว นางสุวรรณมาลีมาไว้เป็นตัวประกัน ในส่วนของนางสุวรรณมาลีนั้นเห็นว่ามังคลาเป็นลูกเป็นหลานจึง ยอมตามมาโดยง่ายคายและไม่ขัดขืน

ตอนที่ 56 หัสไชยตีด่านเมืองลังกา

เมื่อหัสไชยทราบข่าวว่านางสุวรรณมาลี นางสร้อยสุวรรณ จันทรสุดาถูกจับตัวไปที่เมืองลังกาก็อาสาออกไปรบกับทัพของมังคลาเพราะเป็นห่วงนางสร้อยสุวรรณ จันทรสุดา หัสไชยรบกับกองทัพของพวกลังกาอยู่คนเดียวเกิดเพลิงพล้ำแก่ทัพของมังคลา เผาเรือจนเรือแตก หัสไชยและทหารหนีขึ้นฝั่ง สดสาครและนางเสาวคนธ์มาช่วยหัสไชยไว้ได้ทันพอดี หัสไชยร้องให้ที่ได้พบพระเชษฐาและพระขนิษฐาอีกครั้ง ทั้งสามองค์ต่างกอดกันร้องไห้

ตอนที่ 57 สดสาครรบกับมังคลา

กล่าวถึงการรบระหว่างสดสาครกับ มังคลา วายุพัฒน์และหัสกัน ต่างก็เป็นญาติพี่น้องกัน สดสาครพยายามไม่ฆ่ามังคลาและวายุพัฒน์เพราะเป็นบุตรของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ และไม่ฆ่าหัสกันเพราะเป็นบุตรของตนเอง แต่ทั้งมังคลา วายุพัฒน์และหัสกันไม่มีความคิดเกี่ยวข้องดองเป็นญาติมิตร ตั้งตนเป็นศัตรูกับทัพของสดสาครทั้งที่สดสาครพยายามพูดเกลี้ยกล่อมทั้งสามคนแล้วแต่ก็ไม่เป็นผล

ตอนที่ 58 นางละเวงช่วยนางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์

หลังจากที่นางละเวงได้ทราบความจริงว่ามังคลาและหลานทั้งสามคนไปชิงโคตรเพชรมาจากกรุงกระเวก นางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์ถูกจับตัวมาขังที่กรุงลังกา และสดสาคร หัสไชยเสาวคนธ์ยกทัพมาเพื่อช่วยนางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์ ในตอนนั้นนางละเวงโกรธลูกชายตนเองมากและเสียใจที่ลูกของตนเองกระทำต่อญาติพี่น้อง นางรีบออกไปช่วยนางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์ และขอโทษขอโพยแทนลูกชายของตนเอง

ตอนที่ 59 พระอภัยมณี ศรีสุวรรณไปเมืองลังกา

เมื่อพระอภัยมณีและศรีสุวรรณทราบข่าวจึงรีบยกทัพออกไปช่วยนางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์ พระอภัยมณีมีสารไปถึงมังคลาขอให้ยุติการรบและส่งตัวนางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์คืนมา แต่มังคลาไม่สนใจและไม่ยอมคืนนางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์ อ้างว่าสดสาครและหัสไชยมารบทำลายบ้านเมืองลังกา ไม่สนใจญาติมิตร จึงจำเป็นต้องขังนางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์ไว้

ตอนที่ 60 พระอภัยมณีรบกับมังคลา

ในตอนนี้อีกกล่าวถึงการรบระหว่างทัพของพระอภัยมณีและทัพของมังคลา ต่างฝ่ายต่างตีเมืองและป้องกันเมืองของตน ทหารและพลเมืองล้มตายเป็นจำนวนมากก็ยังไม่มีการรบจะยุติลง เมืองลังกาเสียหาย ส่วนนางละเวงนั้นก็ช่วยและดูแลนางสุวรรณมาลีและท้าวทศวงศ์เป็นอย่างดี และพยายามพูดเกลี้ยกล่อมมังคลาให้หย่าทัพแต่มังคลาก็ยังไม่ยอม

ตอนที่ 61 สังฆราชบาทหลวงเผาเมืองลังกา

ด้วยความแค้นของบาทหลวงที่เคยถูกนางละเวงหลอกและต่อว่า จึงพยายามยุยงให้มังคลาฆ่าญาติวงศ์ฝั่งพระอภัยมณี เมื่อทัพฝ่ายพระอภัยมณีมาถึงเมืองลังกาแล้ว บาทหลวงจึงสั่งให้ทหารเผาเมืองลังกาและตนเองก็หนีไป หัสไชยรบกับวลายูดาและวายุพัฒน์ นางละเวงเกรงว่าทั้งสามองค์ต้องมาฆ่าฟันญาติของตนเองจึงรีบออกไปช่วยหัสไชย จากนั้นพระอภัยมณีจึงเป่าปี่เพื่อหย่าทัพ วลายูดา วายุพัฒน์และหัสกัน โคนจับมาที่เมืองลังกา พระอภัยมณีให้แม่ของทั้งสามตัดสินใจลงโทษลูกชายของตนเอง

ตอนที่ 62 พระอภัยมณีเข้าเมืองลังกา

นางรำภาสहरี นางยุพาผกาและนางสุลาลีวันได้ลงโทษลูกของตนทั้งสามโดยการเนรเทศออกนอกเมืองจึงสงบลง นางละเวงและทัพของพระอภัยมณีได้ช่วยกันบูรณะเมืองลังกาที่ถูกเผาขึ้นมาใหม่

หัสไชยทูลขอนางสร้อยสุวรรณนางจันทร์สุดาด้วยตนเองจากพระอภัยมณี นางละเวงจึงช่วยจัดงานอภิเษกในกรุงลังกา ในตอนนี้อีกกล่าวถึงความรักของญาติมิตรที่มีต่อกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ตอนที่ 63 อภิเษกหัสไชย

กล่าวถึงการอภิเษกของสุตสาครกับนางสาวคนธ์และการอภิเษกของหัสไชยกับนางสร้อยสุวรรณจันทร์สุดา กษัตริย์ทั้งสี่เมืองคือ เมืองลังกา เมืองผลึก เมืองรมจักรและเมืองการะเวกซึ่งเป็นญาติเกี่ยวดองกัน ได้มาร่วมแสดงความยินดีในครั้งนี้ นางละเวงด้วยเห็นว่าตนเองแก่ชราแล้วได้ยกเมืองลังกาให้สุตสาครปกครอง

ตอนที่ 64 พระอภัยมณีออกบวช

งานอภิเษกสิ้นสุดลงเจ้าเมืองต่างๆก็กลับบ้านเมืองของตน พระอภัยมณีเกิดประจวบจึงอยากออกบวช ด้วยความรักสามีนางละเวงและนางสุวรรณมาลีขอติดตามออกบวชไปด้วยเพื่อปรนนิบัติสามี ส่วนสุดสาครและสินสมุทรนั้นขอสร้างที่พำนักของพระอภัยมณีถวายให้เป็นที่พักอยู่ไม่ไกลจากเมืองลังกา พระอภัยมณี นางละเวงและนางสุวรรณมาลีจึงไปถือศีลอยู่ที่เชิงเขาสิงคุตร จากนั้นเมืองทั้งสี่เมืองจึงสงบร่มเย็น

จากการศึกษาวิเคราะห์ศตยการรสนิพนธ์เรื่อง พระอภัยมณี จำนวน 64 ตอน แล้วนั้นพบว่ามีศตยการรสนิพนธ์ คือ รสนแห่งความรักปรากฏในทุกตอนทั้ง 64 ตอน ผลการสังเคราะห์รูปแบบของความรักที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีที่เห็นได้เด่นชัด โดยสอดคล้องกับทฤษฎีความรักของ Dr. Robert Sternberg มีดังต่อไปนี้

ความรักต่อบุคคล เป็นการแสดงความรักของมนุษย์ด้วยกัน สามารถแบ่งได้ดังนี้

1. ความรักต่อทายาท เป็นความรักที่พ่อแม่มีให้กับลูกผู้ซึ่งตนให้กำเนิด ดังเช่น ความรักของท้าวสุทนต์และนางปทุมเกสรที่มีต่อพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ในตอนที่พระอภัยมณีและศรีสุวรรณจะเดินทางออกจากกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อไปศึกษาหาเล่าเรียนสำนักวิชาต่าง ท้าวสุทนต์ได้อบรมสั่งสอนการปฏิบัติตนในขณะที่อยู่ต่างบ้านต่างเมือง ดังบทกลอนที่กล่าวไว้ว่า

แล้วก้มกราบบิดารามาตรงค	ทั้งสององค์ลูบหลังแล้วสั่งสอน
จะเดินทางกลางป่าพนาคร	จงผืนผ่นดรีกตรำคำโบราณ
จะพูดจาสารพัดบำหัยคยัง	จนลูกนั่งน้ำท่ากระยาหาร
แม้หลับนอนผ่นพันที่ภัยพาล	อดบันดาลโกรธซึ่งจึงสบาย

กล่าวถึงความรักต่อทายาทที่พระอภัยมณีมีต่อสินสมุทร สินสมุทรเป็นบุตรที่เกิดกับนางผีเสื้อสมุทร พระอภัยมณีได้ฟูมฟักเลี้ยงดูมาตั้งแต่เกิดจนเติบโตใหญ่พร้อมกับถ่ายทอดวิชาความรู้และวิชาเป่าปี่ให้สินสมุทร ดังบทกลอนที่กล่าวไว้ว่า

พระบิดุรงค์ทรงศักดิ์ก็รักใคร	ด้วยเนื้อไขมิได้คิดริษยา
เฝ้าเลี้ยงลูกผูกเปลแล้วห่มผ้า	จนใหญ่กล้าอายุได้แปดปี
จึงให้นามตามอย่างช้างมนุษย์	ชื่อสินสมุทรกุมารชาญชัยศรี
ห้ามรงค์ทรงมาคำบุรี	พระภูมีถอดผูกให้ลูกยา
เจียรระบาศาคดองค์ก็ทรงเปลื้อง	ให้เป็นเครื่องนุ่งห่มโอรสา
สอนให้เข้าเป่าปี่มีวิชา	เพลงศัสตราสารพัดหัดชำนาญ

กล่าวถึงความรักของนางเงือก นางเงือกมีบุตรกับพระอภัยมณี ตั้งชื่อว่าสุดสาคร แต่ในตอนที่ตั้งครรภ์นั้นพระอภัยมณีได้ออกไปจากเกาะแก้วพิสดาร เมื่อถึงครบกำหนดคลอด นางเงือกจึงคลอดลูกตามลำพังและมีพระฤๅษีช่วยเลี้ยงจนอายุได้สามปี สุดสาครอยากออกไปตามหาบิดา นางเงือกไม่อยากให้ลูกไปแต่ก็ทนคำขอร้องของสุดสาครไม่ไหวจำใจยอมให้สุดสาครไป ดังบทกลอนที่กล่าวไว้ว่า

นางเงือกน้ำกำสรดสลดจิต

จะทานทัดขัดไว้มิให้จร

นางดูหน้าอาลัยใจจะขาด

สะอื้นอันตันใจอาลัยลาน

ไอ้ทูนหัวตัวแม่นี้ไม่ห้าม

แต่ปราณีที่ไม่แจ้งรู้แห่งทาง

เคยกินนมชมชื่นระรื่นรส

ทั้งยอมเยาเบาความได้สามปี

ต้องลมแดดเผดเผาจะเศร้าสร้อย

กัณดารแดดแสนไกลพ่อไม่เคย

แสนสงสารมารดาอดส่ำหัดนอน

เหมือนดอกไม้ไกลต้นจะร่วงโรย

แม่น้ำเลื้อยเมื่อยเหน็บจะเจ็บป่วย

สุดจะคิดค้ำทรงดวงสมร

สุดสาครของแม่จะแคล

ดั่งฟ้าฟาดทรงแยกให้แตกฉาน

แสนสงสารโศกาแล้วว่าพาลาง

สุดแต่ตามใจปองอย่าหมองหมาง

จะอ้างว้างวิญญูณ์ในวารี

พ่อจะอดนมหมองละอองศรี

เล็กเท่านี้นี้จะไปกระไรเลย

ทั้งกลัวยอ้อยพ่อจะได้ไหนเสวย

จะหลงเลยลดเลี้ยวอยู่เดียวโดย

จะซุบผอมเผือดผิวงจะหิวโหย

น้ำค้างโปรยปรายต้องจะหมองมัว

ใครจะช่วยอนุเคราะห์ทูนหัว

กล่าวถึงความรักของเจ้าลังกา บิดาของอุสเรน ที่มาช่วยลูกรับกับทัพของเมืองพล็ก เจ้าลังกาได้รับบาดเจ็บจากการรบและเมื่อทราบข่าวว่าอุสเรนถูกนางวาสิรีห์ เจ้าลังกาเสียใจมากเขียนว่าเลือดตากระเด็น กอดศพอุสเรนร่ำไห้แล้วสิ้นใจตามลูกไป ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

เมื่อดวงใจไปจากอุระแล้ว

สิ้นชีวิตบิดรงค์สิ้นพงศ์พันธุ์

ยังแต่น้องของเจ้าเป็นสาวรุ่น

จะเปล่าเปลี่ยวเดียวคืนกินน้ำตา

หวังจะปลุกถูกรักทั้งชายหญิง

ไม่สมคิบัติราษจะขาดใจ

เสียค่ายศักรักรักระกูลพุนเทวน

ไม่คลาดแคล้วกายาคงอาลัย

ใครจะกันเขตแคว้นแดนลังกา

แม่น้ำสิ้นบุญบิดุเรศกับเขษฐา

ไอ้หนักหน้าหนักทรงเป็นห่วงใย

ให้ยอยิ่งญาติกาให้อาศัย

เหลืออาลัยลูกยาริศาดวง

น้ำพระเนตรมีรูสิ้นรินรินร่วง

เหมือนอกเจ็บเหน็บเจ็บไว้เต็มทรวง	โอบาทหลวงพระไม่ช่วยฉันด้วยเลย
ระทวยทอดกอดศพชบสละอื่น	ไม่พลิกพื่นวรวงค์ทรงเสวย
พอสายันท์จันทร์กระจ่างน้ำค้างเซย	ทำวก็เลยล่วงสวรรคครไล

2. ความรักต่อบุพการี เป็นความรักที่ถูกฝังมีต่อบุพการีคือพ่อแม่ ดังเช่น
ความรักของสินสมุทรที่มีต่อพระอภัยมณี เนื่องด้วยสินสมุทรมีแม่คือนางผีเสื้อสมุทรและ
นางไม่ได้เลี้ยงดูสินสมุทรด้วยความรักความเมตตา สินสมุทรจึงรักพ่อมากกว่าแม่ ดังบทกลอนกล่าว
ไว้ว่า

ฝ่ายกุมารสินสมุทรสุดสวาท	ไม่ห่างกายาบิดาอัชฌาสัย
ความรักพ่อยิ่งกว่าแม่มาแต่ไร	ด้วยมิได้ชูเชินเช่นบิดา

แต่ด้วยความกตัญญูที่มีต่อแม่ เมื่อสินสมุทรรู้ว่าพ่อจะพาหนีออกจากถ้ำ สินสมุทร
ก็รู้สึกสงสารแม่ ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

สินสมุทรสุดแสนสงสารแม่	ด้วยรู้แน่ว่าบิดาจะพาหนี
ให้ห่วงหลังกังวลด้วยชนนี	เจ้าโศกกราบก้มบังคมคล
บิดาครูแจ้งจึงแก่งห้าม	จะวอนตามเขาไปในไพรสณฑ์
อยู่ป่าป่ตีเกราะเสนาะครัน	แล้วรับขวัญลูกน้อยกลอยฤทัย

กล่าวถึงความรักของสุดาสครที่มีต่อแม่นางเงือก ครั้นเมื่อสุดาสครจะเดินทางไปตามหา
พระอภัยมณี สูดาสครรู้สึกเป็นห่วงแม่จึงกล่าวขอฝากแม่ไว้กับพระฤๅษี ขอให้พระฤๅษีช่วยดูแลแม่
ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

ฤๅษีสุดาสครรับพรแม่	จะห่างแหวนจิตคิดสงสาร
จึงสั่งซ้ำว่าไม่ช้านาน	สำเร็จการก็จะมาหามารดร
แล้วลานางอย่างเยื้องช้าเลื่องเหลียว	ให้เปล่าเปลี่ยวเสียวทรวงสะทอนลอน
ขึ้นทรงนั่งหลังพระยาม้ามังกร	แล้วหยุดหย่อนยืนยังเหลียวหลังแล
เห็นศาลาอาลัยเพียงใจขาด	จะนิราศแรมร้างไม่ห่างแห
สละอื่นให้ใจคอให้ท้อแท้	คิดถึงแม่ถึงตายังอาลัย
ขุติกรวอนว่าเทพารักษ์	ซึ่งสำนักเนินผาชลาลัย
ช่วยคุ้มครองป้องปิดกำจัดภัย	เทพไทพิพิโสคงโปรดปราน

หลังจากที่ผู้สวดออกตามหาพระอภัยมณีและลูกชื้อเปลือยทำร้ายพลัดตกเหวสลบเป็นเวลาสามวัน เมื่อรู้สึกตัวด้วยความเป็นเด็กจึงนอนร้องไห้คิดถึงแม่ ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

แต่แม่เจือกของลูกน้อย	จะหลงคอยคิดถึงคะนึ่งหา
ลูกอยากนมสมเด็จพระมารดา	แม่นได้มากถ้ากลิ่นจะขึ้นใจ
โอ้แม่คุณทูลกระหม่อมถนอมลูก	ไม่ต้องถูกหนักรักหน้าอชฌาตย์
ได้สามปีชีวิตจะบรรลย์	มิทันได้แทนคุณกรุณา

กล่าวถึงความรักของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณที่มีบุพการี คือท้าวสุทัศน์และมเหสีบิดามารดาของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ เมื่อทั้งสองทิวศดในเมืองรัตนา ข้าราชบริพารจึงเชิญสารไปแจ้งข่าวให้แก่พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ เมื่อทั้งสองคนทราบข่าวก็เสียใจเป็นอย่างมากที่ไม่ได้กลับไปดูแลในยามแก่ชรา ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

โอ้สิ้นบุญทูลกระหม่อมจอมกษัตริย์	เหมือนใครตัดเกศาถูกอาตัญ
จะคลาดเคลื่อนเดือนปีทุกวี่วัน	จนล่วงลับกับกาลปีพุทธรันดร
พระกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงลูกจะปลูกฝัง	ถึงผิดพลั้งสารพัดได้ตรัสสอน
เวรวิบัติพลัดพรากจากนคร	ให้จำจรจำพรากจำจากไป
หมายว่าพระจะสำราญผ่านสมบัติ	แม้ข้อขัดคงจะแจ้งแถลงไข
ครั้งนี้พระสวรรคครรไล	ไม่เห็นใจเจ้าพระคุณกรุณา
พระคร่ำครวญรำพันพูนทวย	ชลเนตรพร้งพรายทั้งซ้ายขวา

3. ความรักต่อญาติพี่น้อง คือ ความรักที่มีระหว่างญาติพี่น้อง ในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีปรากฏความรักระหว่างพี่น้องหลายคู่ เช่น พระอภัยมณีกับศรีสุวรรณ เมื่อศรีสุวรรณตื่นขึ้นมาแล้วพบว่าพระอภัยมณีถูกนางผีเสื้อสมุทรจับตัวไป ศรีสุวรรณรู้สึกเสียใจเป็นห่วงพี่ชายด้วยเคยตกระกำลำบากมาด้วยกันตั้งแต่ออกจากกรุงรัตนามา ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

ศรีสุวรรณพี่น้องก็ดำรงนั่ง	สุชลหลังคลอนเอนตรึงเชษฐา
โอ้สงสารปานจะนี้พี่พี่ยา	ไปลับตาตายเป็นไม่เห็นกัน
เป็นเพื่อนสุขทุกข์โศกวิโยคยาก	ตั้งแต่จากกรุงไกรโอศวรรย์
ระหกระเหินเดาป่าพนาวน	กินเผือกมันต่างข้าวทุกเช้าเย็น
อยู่ด้วยกันหลัดหลัดมาพลัดพราก	แต่แสนยากแล้วมีหนำมาซ้ำเชิญ

นิกนิกแล้วก็นำน้ำตากระเด็น	จะอยู่เป็นคนไปทำไมมี
สะอื้นอ้อนขอร้องทรวงเข้าฮักฮัก	วรพักตร์ผุดผ่องก็หมองศรี
กันแสงทรงโศกศัลย์พันทวี	อยู่กับที่หาดทรายชายกองคา

กล่าวถึงความรักญาติพี่น้องระหว่างศรีสุวรรณกับสินสมุทร ครั้งเมื่อได้พบหน้ากันต่างฝ่ายต่างรำลึกถึงพระอภัยมณี เพราะทั้งสองคนนั้นหน้าตาละม้ายคล้ายพระอภัยมณี และเมื่อทราบว่าทั้งสองเป็นอาหลานกัน สินสมุทรก็รีบก้มลงกราบทำความเคารพศรีสุวรรณผู้เป็นอา ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

สินสมุทรทรุดองค์ลงอภิวาท	เข้ากอดบาทพระเจ้าอนันดาไหล
สะอื้นอ้อนวอนว่าขอภัย	พระอย่าได้ถือโทษจงโปรดปราน

และบทกลอนกล่าวไว้ว่า

ศรีสุวรรณกันแสงแล้วทรุดนั่ง	พระลูบหลังหลานน้อยละห้อยหา
โอสถสารหลานเอ๋ยอนิจจา	เจียนจะฆ่ากันตายวายชีวัน
นี้หากบุญหนุนช่วยไม่ม้วยมอด	จึงได้พบพานกับหลานขวัญ
พลางกอดราชนัดดาแล้วจาบัลย์	สะอื้นอันอารมณ์ไม่สมประดี

กล่าวถึงความรักระหว่างสินสมุทรกับสุดสาคร ทั้งสองคนต่างเป็นลูกพระอภัยมณีแต่แม่ผู้ให้กำเนิดไม่ใช่คนเดียวกัน สินสมุทรไม่เคยพบสุดสาครแต่หลังจากทราบว่าลูกของพระอภัยมณีที่เกิดกับนางเงือกมาตามหาพ่อ สินสมุทรจึงเชื่ออย่างสนิทใจว่าเป็นน้องของตนเอง สินสมุทรมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้พบน้อง ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

เข้าสวมสอดกอดน้องประคองหัดดี	หน่อกษัตริย์สององค์ทรงกันแสง
พระเชษฐาว่าพ่อดีมิเสียแรง	ช่วยต่อแย่งไฟริ้นพืมา
แล้วปราศรัยไถ่ถามกันตามชื่อ	พ่อแล้วหรือลูกแม่สุวรรณมัจฉา
น้องคำนับบรรบารพนา	พระเชษฐาซ้ำถามเนื้อความไป

4. ความรักต่อเพศตรงข้าม คือรักที่มีอารมณ์หรือความรู้สึกทางเพศมาเกี่ยวข้องหรือไม่ก็ได้ ดังเช่น ความรักของนางผีเสื้อสมุทรที่มีต่อพระอภัยมณี เมื่อครั้งแรกที่นางผีเสื้อสมุทรได้พบหน้าพระอภัยมณีเกิดความรู้สึกหลงรักพระอภัยมณี ดังบทกลอนที่ว่า

ยั้งปิ่นปวนรวนเรเสน่ห์รัก	สุดจะหักวิญญาณ์เหมือนบ้าหลัง
อุตลุดผุดทะเลิ่งขึ้นตึงตัง	โดยกำลังโลดโผนโจนกระโจม
ซุลมุนหมุนกลมดั่งลมพัด	กอดกระหวัดอุ้มองค์พระทรงโฉม
กลับกระโดดลงน้ำเสียงด้าโครม	กระทุ้มโถมถีบดำไปถ้ำทอง
ครั้งถึงแท่นแผ่นผาศิลาลาด	แสนสวาทเปรมปรีดีไม่มีสอง
ก่อยว้างองค์ลงบนเตียงเคียงประคอง	ทำกระหุ้มยืมย้อยด้วยยินดี

ความรักของศรีสุวรรณและนางเกษรา เป็นความรักที่ทั้งสองคนต่างตกหลุมรักกันและกัน เมื่อได้พบหน้ากันรู้สึกเหมือนต้องมนต์ในห้วงแห่งความรัก เมื่อไม่ได้พบหน้ากันก็คิดถึงถวิลหา กันและกัน ดังบทกลอนกล่าวถึงความรักของศรีสุวรรณไว้ว่า

ศรีสุวรรณนั้นนั่งผินหลังนั่ง	เสียงผู้หญิงไหวน้ำตาหยด
ชำเลืองเห็นพระธิดาพะงาม	ให้ความพิศวาสระชาดใจ
ด้วยคู่สร้างปางหลังแล้วอย่างนั้น	พอเห็นกันก็ให้คิดพิสมัย
จนลืมมองหลังแลละทิ้งไป	เหมือนนางในดุสิตาลงมาดิน
ดูจิ้มลิ้มพริ้มเพราดังเหลาหล่อ	พระทรงสอดส่องขงดั่งวงศ์ศิลป์
นวลละอองสองปรางอย่างลูกอิน	ช่างงามสิ้นสารพวงศำอาวองค์
ยั้งพิศพิศเพ่งให้เปล่าปลั่ง	ใจกำลังรุ่มนุ่นให้ลุ่มหลง
กระแอมพลาททางออกให้เห็นองค์	ดูโฉมโยงอยู่แต่ไกลมิให้เคือง

ส่วนนางเกษรานั้นก็เกิดความรู้สึกรักศรีสุวรรณตั้งแต่แรกพบ แต่ด้วยความที่เป็นผู้หญิง นางเกษราจึงสงวนท่าทีระวังตนเอง ไม่แสดงท่าทางอะไรที่แสดงให้ศรีสุวรรณรู้ว่านางก็มีใจให้ศรีสุวรรณเช่นเดียวกัน ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

ฝ่ายพระนุชบุตรกรงกษัตริย์	มาถึงวังยังประหวัดถวิลหา
เห็นเจ้าพราหมณ์งามดัดนิสัยตามา	เข้าไสยยามคำยิ่งรำจวน
คิดสงสารปานจะนี่ยเจ้าพราหมณ์น้อย	จะอยู่คอยหรือจะไปเสียไกลสวน
เมื่อเดินมาพอพินต้นลำดวน	ทำแยมสรวลเหมือนจะชวนจ่านรรจา
เหตุไฉนไม่ตรัสหรือขัดข้อง	จะหนีน้องไปเสียแล้วกระมังหนา
เป็นพราหมณ์เทศพรหมจรรย์จรัลมา	หรือกษัตริย์ขัดดียาอยู่เมืองไกล
ทำปลอมแปลงแกล้งจุ่มาคุณ้อง	หรือจะต้องประสงค์ที่ตรงไหน

จะมาเดียวหรือจะมาด้วยข้าไท	จะกลับไปหรือจะอยู่ไม่รู้เลย
เสียดายนักหนักทรวงดวงสมร	สะอื้นอ้อนอิงแอบแนบแนบ
ไม่แต่งองค์ทรงเล่นเหมือนเช่นเคย	ลืมเสวยลืมสรงหลงรำพึง

กล่าวถึงความรักของพระอภัยมณีที่มีต่อนางสุวรรณมาลี เมื่อพระอภัยมณีได้พบกับนางสุวรรณมาลีก็เกิดความรู้สึกหลงรักนางสุวรรณมาลี แต่ติดตรงที่ยังครองเพศดาบสอยู่จึงหักห้ามใจไว้ ครั้งเมื่อลาเพศดาบสแล้ว พระอภัยมณีจึงพยายามเกี้ยวนางสุวรรณมาลีและคร่ำครวญถึงนางสุวรรณมาลี ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

สงสารองค์พระอภัยวิไลลักษณ์	กำเรีบรักรุ่มร้อนอาวรณ์หวัง
เจียนสำเนียงเสียงขับคอยคร่ำครวญ	ให้คลุ้มคลั่งคล้ายคล้าว่าสายใจ
มายืนยืมพริ้มอยู่ประคอง	พระแลเล็งลืมองค์ด้วยหลงไหล
ขยับเขยื้อนเลื่อนลูกกลีลาไป	ยืมละไมมองหาอุพาพาล

กล่าวถึงความรักของพระอภัยมณีที่มีต่อนางละเวง พระอภัยมณีได้เห็นนางละเวงในรูปภาพก็เกิดหลงรักเพราะว่าต้องมนต์เสน่ห์ พระอภัยมณีก็อดจิบรูปของนางละเวงตลอดเวลา ไม่ทำอะไรของตัวเองอยู่แต่ในห้องนอน ครั้นเมื่อพบนางละเวงตัวจริงแล้วก็เกิดหลงรักนางละเวงและพยายามเกี้ยวให้นางละเวงมาเป็นของตน ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

ฝ่ายองค์พระอภัยวิไลลักษณ์	กำเรีบรักร้อนจิตคิดสงสัย
เมื่อเป่าปี่เขาวมาลัยมาเหมือนใจ	ครั้นหยุดปี่หนีไปไม่ได้การ
เที่ยวควมม้าหาจบไม่พบปะ	สุดที่จะติดตามความสงสาร
เสน่ห์หาอาวรณ์ร้อนรำคาญ	เขาวมาลัยแม่จะแฝงไปแห่งไร
หรือหยุดปี่ดีร้ายจะคล้ายรัก	เสียดายนักหนักน่าน้ำตาไหล

กล่าวถึงความรักของสินสมุทรที่มีต่อนางอรุณรัศมี เนื่องด้วยพระอภัยมณีจัดงานอภิเษก ระหว่างสินสมุทรกับนางอรุณรัศมี แต่นางอรุณรัศมีไม่ยอมเข้าหอ ทำให้สินสมุทรเสียใจคิดว่านางอรุณรัศมีไม่รักตน สินสมุทรมีอาการป่วยเป็นไข้ใจไม่รับประทานอาหารจนซูบผอม ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

เวลาดีดกริกไครมีใครหลับ	โอดอ้อบอชยพัคตรเสียศักดิ์ศรี
มาเศร้าสร้อยคอยค้างอยู่อย่างนี้	ชาวบุรีรู้สิ้นจะนินทา

น้อยไปหรือถือโทษเข้าโกรธซึ่ง	เพราะหวังเห็นจะขาดวาสนา
แต่นิ่งนึกตรึกอารมณ์ตรมอุรา	อายเสนานักสนมกรมใน
อนาถนอนกรพาดนลาตนี้	ยิ่งยามดึกยิ่งจะพาน้ำตาไหล

กล่าวถึงความรักของสุคตสารที่มีต่อนางเสาวคนธ์ เมื่อนางเสาวคนธ์หนีออกจากกรุง
การเวกเพราะไม่อยากแต่งงาน ด้วยความรักที่มีต่อนางเสาวคนธ์สุคตสารจึงออกตามหานางเสาวคนธ์
โดยอาศัยม้านิลมังกรเป็นพาหนะ สุคตสารเร่งเดินทางไม่หยุดพักผ่อน ด้วยเกรงว่านางเสาวคนธ์จะไป
ไกลจนหาไม่พบ ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

พระแอบอุ้มจุมพิตวนิดา	พี่อุตส่าห์ติดตามด้วยความรัก
พลากรับขวัญมุ่นหมายว่าตายราบ	นางก้มกราบซบทับลงกับดัก
พระลูบโถมโถมเฉลาเขวาลักษณ์	นางแก้งผลึกพลาว่าไม่ปรานี
พอมมาถึงคลังเกล้าเฝ้าเข้ายั่ว	ไม่เกรงกลัวบาปหรือเป็นญาติ
พระปลอบนางข้างนอกคอกเป็นชี	แต่ใจพี่เป็นคฤหัสถ์อยู่อุตรา
พลาปลดเปลื้องเครื่องครองออกกองไว้	เครื่องทรงในนั้นเป็นพรหมณ์งามหนักหนา
กอดประทับรับขวัญจันรรจา	อย่าห่วงข้าทหารกรมให้เข้าใจ

กล่าวถึงความรักของหัสไชยที่มีต่อนางสร้อยสุวรรณ จันทรสุดา หัสไชยนั้นหลงรักนางทั้ง
สองมานานแล้ว ครั้งเมื่ออยู่ไกลกันก็มีความคิดถึงคะเนิงนางทั้งสอง จึงขออนุญาตบิดาเดินทางไป
เมืองผลึกเพื่อพบนางทั้งสอง ดังบทกลอนกล่าวไว้ว่า

แล้วรำพึงถึงลูกสาวเจ้าผลึก	จะรำลึกถึงพี่มั่งหรือทั้งสอง
ฝ่าฝัดคู่คูดีทั้งพี่น้อง	ประไพพริ้มอ้มย่องละออจนวล
ครูปร่างช่างเหมือนไม้เคลื่อนคลาด	เหลือประหลาดลืมนงค์ทรงพระสรวล
คิดถึงเคยเชยชื่นรื่นรัญจวน	ยิ่งอ้ออ่วนป่วนจิตคิดคะเนิง